

UNITARIUSOK MAGYARORSZÁGON A XVI. ÉS XVII-İK SZÁZ ÉVBEN.

II.

AZ UNITÁRIUS VALLÁS ELTERJEDÉSE ESZTERGOM VIDÉKÉIG.

Harmadik közlemény.¹⁾

Klasszikus földje hazánkban a kereszténységnek Baranya. A legenda szerint maga Péter és Pál apostol is járt volna itt és e vidéknek már az első százban püspöke lett volna . . . Annyi kétségbe vonhatatlan, hogy a hazánkban legelőször itt hirdetett kereszténység az apostoli kereszténység vala. Az Athanasius által szított trinitarius mozgalom hazánkat Arius részén érte. Mint Sulpicius Severustól tudjuk, a két Pannoniának majdnem minden püspöke, a Dunától fel Noricumig, Arius hitén állott.²⁾

Singidunum (Belgrád), Cibalis (Vinkovce), Mursa (Eszék) és Sopianae (Pécs) püspökei lobogtatták a római kereszténység előtt ekkor az egyistenhitűség zászlaját.³⁾ Constantius császár diadala Eszék mellett (350-ben) a monotheizmus, az unitarizmus diadala volt. Virágzott soká még a rómaiak kivonulta után is Sopianae vidékén e hit. A húnok idejében a szövetséges gothok,⁴⁾ az avarok idejében a szövetkező longobardok Arius hitét vallották. Sőt a római birodalomba bevonuló gothok nyomán fölsarjazott utóbb a patarének feleke-

---

¹⁾ A két első közleményt lásd a „Keresztény Magvető“ mult évi 4-ik és 6-ik füzetében.

²⁾ Omnes fere duarum Pannoniarum episcopi in perfidiam Arianorum coniurarent. Sulpicii Sev. Hist. Eccl. lib. 2. Vess össze Haas: Baranya, 122. 124.

³⁾ Haas: Baranya. 124. — Lányi Károly magyar egyháztörténelme. Átdolgozta Knauz Nándor. 32. l.

⁴⁾ Haas: Baranya. 124.

zete ¹⁾ s az Itáliában letelepült longobardok életet adtak a valdenseknek. ²⁾

Ily régi visszaemlékezések indíthatták Orbán pápát arra, hogy a Nagy Lajos által Pécsen felállított egyetemen a hittudományok előadását örök időkre megtiltotta. Taníthatták Budán, Esztergomban, avagy Pozsonyban; de a magyar tudományosság ősi székhelyén a theologia mindvégig tiltott gyümölcs maradt. E böcs ovatosság okozta aztán, hogy a husszita mozgalmak, bár lehatottak a közel Szerémségig, Pécs vidékét igen kevésbé érintették. Sőt a XVI-ik száz hitújítása, míg Buda, Esztergom és Pozsony papsága és polgársága körében a legszebb sikerrel hódíthatta hiveit, Pécs háromszáz papja és tanárja közelében földsíket fülekre talált.

1543-ban változott meg a helyzet, mikor a töröktől való félelem Szaniszló püspököt papjaival és katonáival egyetemben kiűzte a városból. A rá következő tavaszra átkelt a Dunán Baranya első reformátora és az első helységben, hol szíves fogadtatásra talált, megkezdte az új igék hirdetését. ³⁾

A dunamelléki Laskó hallgatta meg először Luther és Kálvin tudományát. A magas kerek domb, melynek tetején a laskói templom ma is áll, sokszor hallotta tavaszi és nyári estéken, a mint hegedűje mellett szép hangos szóval messze hallhatólag énekelte Mihály pap Dávid királynak általa magyar rhythmusokba szerzett zsoltárait. ⁴⁾ Hegedű- és énekszónak nagy híre kelt a hegyaljai vidéken. A nép mindenütt beszélte, hogy új hit támadt, melyről előbb nem

¹⁾ Már a Kr. utáni VIII-ik sz.-ban feltűnnek a Balkán félszigeten a patarén szekták. Nagyszámú hiveket nyernek később Boszniában, Lombardiában, Provenceban, Flandriában és Angliában. A általok keltett mozgalom a protestáns hitújítás előhajnalja. V. ö. Asbóth János. A bosnyák bogumilek. Budapesti Szemle. XLI. kt. 29. 42. l. A XVI. sz. végén egy köztük járt utazó észrevétele szerint sokan voltak közülök kalvinisták és arianusok. U. o. 205. l.

²⁾ V. ö. W(adasi) J(ankovich) M(iklós). A sociániánusok (igy!) eredetéről. Magyarországon volt ecclesiájokról stb. 15. l. Érdekes, hogy épen e valdensok (szerinte lombardisták) által viteti be az unitárius eszméket Jankovich a paduai egyetemre. Az itt tanult magyar ifjak közül Dudich Andrást, Forgách Imrét, Zsámboki Jánost, Scalich Pált és Berzeviczy Mártont nevezi meg, mint olyanokat, a kik később unitáriusok lettek. U. o. 13. l.

³⁾ V. ö. Szilády Áron: Sztárai Mihály. Régi magyar költők tára. V. kt. 298. l.

⁴⁾ U. o. 299. — Lampe: Hist. Eccl. 662

hallatott egy szó sem, és a körülfekvő városokból és falvakból seregestül tódultak hozzá, mint valami híres vásárra. ¹⁾)

Sztáiraival csaknem egy időben Szigeti Imre Tolnán indította meg a reformatiót. ²⁾) Kezet fogva aztán diadallal hordozták körül a Duna és Dráva környékén a hitújítás zászlóját. Ismeretes nyilatkozatuk szerint 120 egyházat építettek, a melyek közül mindenikben egy értelem szerint hirdettetett és vétetett az Urnak igéje és pedig oly nagy tisztasággal, hogy sokak állítása szerint jobban szervezett egyházat azoknál sem láttak, a kiknél az Ur igéje egy emberkor óta hirdetteték. ³⁾)

A laskói templom körül alusszák örök álmokat az új hitnek legelső hivei Baranya földében ⁴⁾) és ugyanott közöttük pihennek az „új ariánizmusnak“ legelső hitvallói is a dunántúli részeken. Mert az unitárizmus, mint mindenütt, úgy itt is nyomon követte a kálvinizmust. 1569-ben kilépett a nagyváradi zsinattal Magyarország földére s a rá következő esztendőben, mint Belényesen, mint Békésen, Makón, Simándon és Temesvárt, úgy Laskón és Tolnán is — csaknem mindenütt egyszerre — fölemeli zászlaját.

Dunán túl magát a nagy Sztárait látjuk az újszerű hitelvek legelső hirdetésében fáradozni. Nemcsak hogy az úr igéjét kiváló tisztaságban véteté; de módot nyújtott egyszersmind arra is, hogy a kálvinizmusba avatott hivek az egyistenhítőség elveit is korán megismerjék. 1557-ben kiadta zengzetes versekben a háromságvalló Athanasius püspök életét ⁵⁾): mint küzdött Ariussal; mint üldöztetett a néptől, császároktól és püspököktől; mint fejezte be végre sokat hányatott életét, a boldog halálnál egyebet nem nyervén jutalmúl.

Sztárai Athanasiusából értesült először a dunántúli magyar, hogy Arius a Krisztus utáni időekben mily hatalmas „fő ember“ vala ⁶⁾), hogy

¹⁾ Haas: Baranya. 165. — Lampe: Hist. Eccl. 662.

²⁾ V. ö. Szilády Áron: Sztárai Mihály. Régi m. költ. tóra. V. 306.

³⁾ Nagy Sándor: Sztárai Mihály élete és művei. 12. l. — Lampe: 103.

⁴⁾ Szilády: 299.

⁵⁾ Szabó Károly Régi magyar könyvtárában Sztárai művének csak egy évszám nélküli kiadásáról emlékezik. Nagy Sándor szerint a Historia Athanasii Episcopi nemcsak hogy 1557-ben készült, de még ugyanazon évben meg is jelent. Lásd Sztárai Mihály élete és művei. 38. l.

⁶⁾ Alexandriában ő fő ember vala

És az pispökséget ő kívánja vala,

Hamis tudományát azért hinti vala.

Ennek tudománya ilyen hamis vala:

Krisztus istenségét ő tagadja vala,

14 püspök, köztük Euzébius, „igen tudós pisepek, de megbolondult pisepek,“ vallott vele s felette igen sok nép, sőt még maga a császár is az ő pártján állta. Sztárai Athanasiusa világosított fel nagyobb közönséget arról, hogy e nevezetes őskeresztény mozgalom a szomszéd „Horvátországban“ vetett legnagyobb hullámokat. És végre Sztárai Athanasiusából nyilvánult ki az is:

Sokan vannak most is ilyetén káromlók,
Jézus Krisztus ellen támadott káromlók . . .
Végre meglátjátok szörnyű léssen ő dolgok. ¹⁾

Természetes aztán, hogy mire az erdélyi hitnézetek első képviselői megjelentek a nép előtt, a felcsigázott képzelem a valóságot a hírénel sok mindenben kedvezőbbnek találta. A szörnyű jövevények akárha egy-egy kálvinista prédikátor személyébe öltöztek volna. A keresztényi elvek hittudós fejtegetésétől sem pappal, sem polgárral szemben épen nem riadtak vissza. Sőt ellenére a költői ráfogásnak, ²⁾ hitelveiket az utolsó pontig épen magából a bibliából ügyekeztek bebizonyítani.

Nem akarjuk a fennebbiekhez hozzá adni azt is, hogy Pécs tudós püspöke épen ez időtájt hagyta el a katolikus egyházat és az egységshivők közé lépett. ³⁾ Luther és kálvinhítú atyánkfiai máig is

Csak pusztá embernek ötet vallja vala,

Isten eszközének ötet mondja vala.

Sok bolond embernek ez oly igen tetszék,

Nagy hamar nagy sokan ezt könnyen elhivék,

Mert az okossághoz nagy könnyen férkezék,

Krisztus személyéről nagy kérdés támasztaték.

Tartják Árriussal, a kik imezt rонdják:

Csak ember a Krisztus, nem Isten, azt vallják . . .

Historia Athanasii Episcopi. 23—29. 36—42. — Régi m. költők tára V. 158. l.

¹⁾ Historia Athanasii. 681. 682. 685. sor. Régi m. költők. V. 180.

²⁾ Igen hamis vala Árrius vallása,

Mert a szent írásból nem vala támasza,

Sőt mind az szent írás ellene szól vala.

Hist. Athanasii. 331—333. sor. Régi m. költők. V. 168.

³⁾ Dudich 37-ik püspöke Pécsnek. A magyar kath. főpapság képviselője volt a tridenti zsinaton. Mind Thuanus, mind Sarpí Pál feltétlenül magasztalják őt. Utóbbi jóra törekvő szándékát és igazszívűségét dicséri; előbbi elméjére és tudományára nézve vallja csudálatra méltó férfúnak. Mint pécsi püspök 1566-ig Szigetváran székelt s oda gyűjté a törökök elől szétfutott káptalan. Szigetvár eleste után Lengyelországban telepedett meg és később Sziléziában, Boroszlóban, élt haláláig. 1575-ben a Báthori-párti Blandrata ellenében Miksa magyar király érdekeit védte, kit a lengyel trónra szeretett volna emelni.

szeretik Dudichot hítfelökként tekinteni és csak a katolikus clerusnak állhatott érdekében hirdetni az ő pokolra szánt ariánusságát. E vonzó példát nem számítva is, igen sok kedvező körülmény, mint szabad igehirdetés, hitvitázó és biblia forgató papság, a hitújítással már rég megbarátkozott s vallásos kérdések iránt élénken érdeklődő nép és végre maga a hitújítást politikai érdekből pártoló török uralom tevék lehetővé, hogy az unitarizmus a Dunán túl is teljes erővel föllépjen.

Ki lehetett itt az első unitárius igehirdető? A Laskón és Tolnán működött Sztáraival és Szigetivel szemben az új egyház Jászberényire és Alvinczira hivatkozhatott, mint első alapítókra. Alvinczit a hercegszőlősi püspök tünteti fel olyannak, mint a ki Erdélyből vitte volna be a Dunántúlra az unitarizmust.¹⁾ Ez állítás mellett bizonyít erdélyi hangzású neve; bizonyít továbbá a gyűlölet és üldözés, melylyel az ő személye iránt a kálvinista papok viseltettek, mig-nem végre sikerült elveszteniök. Jászberényiről meg szintén tudjuk, hogy Válaszuti György 1572-ben már Baranyában találta és pedig tekintélyes állásban, hihetőleg Pécs prédikátorságában.²⁾ Nagy esztétől, vitatkozó tehetségétől tartottak már ekkor elannyira, hogy a háromsá-gos papok csak elvétve s akkor is csak nagy kénytelen keltek hitvitára vele.³⁾

Melius Péternek 1570. aug. 10-éről fenmaradt levele az egyetlen egykorú emlék, mely az unitarizmusnak Laskón és Tolnán föl-tüntével foglalkozik. Hihetőleg a csengeri zsinaton kapott arra vonatkozó értesítéseket. Hogy ez értesülés milyen lehetett, mutatja a zsinat általa szerkesztett határozatainak egész iránya és mutatja az, hogy szükségesnek látta magát János Zsigmondot biztosítani arról, hogy a „Blandratisták“ a kálvinisták által mind Belényesen, mind Békésen, mind Laskón és Tolnán könnyű szerrel legyőzettek. E tudósítás hangjára és becsére vonatkozólag már előbbi közleményünkben megtettük méltató észrevételeinket.⁴⁾ Most csak annyit tartunk

---

Meghalt egy évvel később, mint Blandrata, 1589-ben, 56 esztendő-s korában. Síriratát máig is látni Boroszlóban, a Szent-Erzsébet templomában. V. ö. Haas: Baranya. 287. Jankovich: A socinianusok eredetéről. 9. l. Budai: Polgári Lexi-con. 2-ik kiadás. II. 373. Kereszt. Magvető XV. 71.

¹⁾ Kereszt. Magvető VII. 251.

²⁾ Jankovich: A socinianusok eredetéről. 33.

³⁾ U. o.

⁴⁾ Ép oly igaz a Melius tudósítása, mint Kiss Áronnak szintén a csengeri zsinatot kísérő következő megjegyzé-e: A csengeri hitvita bevégeződött. Be-

szükségesnek megjegyezni, hogy a „legyőzött“ unitarizmus Laskóról Pécs felé és Tolnárol Buda irányában indult hódító útjára.

1573-ban a Konstantinápolyba utazó Gerlach István Esztergom közelében már egészen unitárius városa akadt. Nagy-Maros volt ez, Visegrád átellenében, a Duna balpartján. ¹⁾ Ugyanez utazó Tolnárol azt jegyzi föl, hogy nagy mezőváros a Duna jobb partján; lakosai vallásukra nézve nagyjából kálvinisták, részben ariánusok.

A Laskóból kiindult mozgalom a közel Nagy-Harsányban talált csakhamar szives fogadtatásra. A nép kálvinista prédikátorján túladdott ²⁾ s az új hitet behozó Alvinczit tartá meg papjának. Alvinczi

lényes, Laskó, Tolna, hol még az unitáriusoknak párthivők Magyarországon voltak, már e zsinat előtt meghódoltak volt a háromság tanának. A XVI. sz.-ban tartott m. ref. zsinatok végzései. 673. l.

¹⁾ Délután csak egy mérföldre hajóztunk a Dunának bal partján fekvő Maros nevű mezővárosig, mely egészen ariánus. Midőn itt kiszállottunk, a helység plébánosa nyájasan ajánlkozott nekem minden szolgálatra. Kérdésemre azt mondta, hogy ő lutheránus, hogy az augsburgi hitvallás felekezetéhez tartozik. Vacsorára is hívott magához; de vacsora után, midőn a mi nagyságos urunkkal sétálni mentünk s ő, a plébános, ismét hozzám jött, elvégre megvallotta, hogy ő a Fiúnak és a Szentléleknek örök istenségét nem hiszi, s hogy kettőjüket csak annyiban illeti az Isten neve, mennyiben a hatóságot; az Atyaisten ugyanis általok, mint eszközei által, hajtatja végre isteni műveit.

Jun. 25-én Tolnában álltunk. Ez nagy mezőváros a Duna jobb partján, Pakstól öt mérföldre. Lakosai — vallásukra nézve nagyjából kálvinisták, részben ariánusok. Nincsenek tudós hitszónokaik; ezek közül csak kevesen értik a deák nyelvet, beérik a magyarral. E helység hitszónoka Wittenbergben tanult, de most betegen feküdt podagrában. Beszéltem a káplánnal, az tanulatlan volt. Gerlach István: Utazás Pozsonyból Nándorfehérvárra a Dunán. Lásd Szalay László közlésében: Adalékok a m. nemzet történetéhez a XVI. században. II. kiad. Pest 1861. 216. 221. 222. l.

Ez a Gerlach István Miksa 1573-iki konstantinápolyi követének, Ungnad Dávidnak, luth. vallású udvari papja volt, -- nem annak az Ungnadnak tehát, kit Melius Péter 1570. táján így köszöntött: Is'én éltesse ő nagyságát, Ungnad Kristóf urat, az egi kapitányt, hogy a rókákat és kanokat (értsd: unitáriusokat) kergeti! (Jakab E. Dávid Ferencz emléke. 170. l.) Nagy-Maroson még talán maga Kristóf úr sem birt volna a sok „rókákkal és kanokkal“ . . .

²⁾ Ily esetre látszik hivatkozni az 1576-ban tartott herczegszőlői zsinat következő határozata: Az kösség az ő pásztorát vagy reá való haragjában, vagy az önnön fejétül az fő gondviselőknék hírek nélkül elne küldje és mást ne fogadjon. Mert gyakorta esik, hogy az kösség az hitlenkedőkben és csélcsapokban inkább gyönyörködik, hogy nem mint az igaz tanítóknban. És így kedvek szerént való doktorokat válogatnak magoknak. 13-ik czikk. Kiss Áron: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. 679.

nem sokat pihent Harsányban. Ugy kell lenni, hogy már 1571-ben, vagy legkésőbb 1572-nek tavaszán, beköszöntött Jászberényivel együtt Baranya fővárosába.

Pécsett több körülmény tette fölléptüket kedvező sikerűvé. A törökök a nagyúrtól kedvelt erdélyi fejedelemnek, „István királynak“, ¹⁾ papjait, a katolikusok a jelleméről és tudományáról híres utolsó püspöknek, Dudichnak, hífeleit láthatták az ujonjöttekben. A kálvinistákat meglephette az a szertelen vakmerőség, mellyel a fél ország szidalmával, a száz pap fanatizált gyűlöletével mit sem törődő jövevények hífeleiktől oly messzi földre elszakadva papjaikkal való vetélkedésre készek voltak. A mellett az is méltó figyelemre, hogy Alvincziék istenen kívül senkiben, míg Kálvin emberei mind a városon, mind pedig a közel és távol vidéken buzgó hívők nagy sokaságában bizakodhattak.

Megengedhetőnek látszott tehát Pécs polgárságának azon pusztamerő kíváncsiság, hogy hallani kívánták az erdélyiek ajkáról azokat az eszméket, melyektől ez időben fél Európa forrongott. Papjaik hogyne töltötték volna e részben kedvöket, hisz épen polgáraik jóvoltából gazdag ekklézsia és híres iskola volt kezökön: illő volt tehát népük előtt kitenniök magukért s a betolakodók könnyű legyőzésével maguknak szép tekintélyt és tudományos hírt szerezniök . . . A mi a katolikusokat illeti, ezek egész lelki gyönyörűséggel várhatták, mint kapnak most egymás között össze az új vallások hirdetői. Szóval mindenek közös akaratából megtartották a végzetes eredménynyel végződött disputatiót a város színe előtt a két bevett vallásfelekezet közös nagy templomában.

Az eredmény kit se lep meg, ha meggondolja, hogy Pécssett 1543-ban még állt hazánk egyedüli egyeteme, melynek az ott tanult Istvánffi szerint kevéssel azelőtt még nem kevesebb, mint 2000 hallgatója volt. ²⁾ Innen

---

Vesd össze a következő helyekkel: 19-ik cikk k. Senki esztendőjének előtte az ő ekkléziáját el ne hazýja, hanem ha másuvá akar menni, esztendőjét kitöltse. — 24-ik cikk S nki se prédikátor, se skolai mester egy pispökség alól más pispökség alá ne menjen, hanem attúl, az mely pispék alatt lakott, levelet kérjen jámborsága mellett. Ezt pedig akarjuk az sok hamis tanítókért, az kik alattomban közin kben bemásznak, mint az Krisztus ő felölök megmondotta. Így az kösség is oly tanítót ne fogadjon, kinek mind tudományáról, mind életiről bizonságtévő levele nem leend. Kiss Áron: 680. 681.

¹⁾ János Zsigmond neve a törököknél.

²⁾ Istvánffi: *Historiarum Liber XV.* pag. 261. Coloniae Agrippinae. 1622.

az a mívelt hang, mely e város hatóságát minden akkori városunk fölött érintkezéseiben oly előnyösen megkülönböztette. Innen az a sok „deák“ is polgársága között, mely czim litteratus embert jelentett és majdnem fölért a mai idők doktorátusával. A kálvinisták a derék apákhoz méltó fiakat igyekezvén nevelni, jeles tanítókat küldtek hiveikhez és „híres collegiumot“ tartottak fenn.¹⁾

Nem csodálhatjuk aztán, ha az unitárius eszmék termékeny talajra találtak s az az egy-két jövevény az úr beszédének fegyverével, hogy a máig fenmaradt hagyomány szavaival éljünk: elfoglalta a kálvinista ekklézsiát.²⁾

Alvincziék derék munkát végeztek, mikor hitőkre birták Pécs hatóságát. Kész iskolának és erős középpontnak jutottak ez által hatalmába. A vár megvédte őket a vészes idők villongási ellen. A város fekvése alkalmat nyújtott a gazdag és kiterjedt tartomány megtérítésére. És a nem kevésbé gazdag közjövödelmek oly segédforrásokkal biztatták őket, melyek előbbi hánytvetett sorsukhoz képest kiapadhatatlanoknak tetszének. Hogy az elért szép eredményt biztosítsák, mindenekelőtt az új egyház szervezéséhez láttak.

Ámde a gabona sok volt, az arató kevés. Bizonyosra vehetjük, hogy Pécs átállta után bocsátottak hitfeleikhez segítségül hívó szöveget. Ekkor jöhetett ki Vásárhelyi Mihály Erdélyből, s az teljesen bizonyos, hogy Válaszuti György, ki 1571-ben még mint a kolozsvári főiskola seniora mutatja be nevezett iskola János Zsigmondtól nyert adománylevelét az új fejedelemnek,³⁾ 1572. nyarán érkezett hozzájuk.⁴⁾ A kitünő ifjút Pécsen alkalmazták, hol az első papságot Jászberényi György viselte.⁵⁾

¹⁾ Lampe: 673. 679.

²⁾ Nagy-Harsány, Pécs, Peterd, has demum Ecclesias Antitrinitarii occuparunt. Halasi Benjamin tudósítása a következő száz közepén. Lampe: 673. — Hogy a fennebb előadott eset nem egyszer ismétlődött, arra mutat a herczegszőlősi zsinat következő végzése: 21-ik cikk. Miérthogy az Sáthán az ő tagjai által (értsd: unitárius papok) mindenkor azon forgódik, mi módon ejthesse az ő csacsogásával az igaz tanítókat (értsd: kálvinista papokat) veszedelembé, az mint im már sokszor megkisértettek: Ezokáért azt akarjuk, hogy senki az tanítók közül az meggyőzetett (lásd alább!) eretnekekkel ne disputáljon, se együtt velek ne nyájaskodjék, hogy az Istennek neve ő miattok ne szidalmazassék és hogy az tanítókat is valami veszedelemben ne hozzák. Kiss Áron: 680. 681.

³⁾ Székely Sándor: Unitár. vallás tört. 101.

⁴⁾ Jankovich: A socinianusok eredetéről. 33.

⁵⁾ U. o.

1573-ban váratlan segítség is érkezett Erdélyből a dunántúli unitáriusok részére. Báthori István fejedelemmé lévén, elvette az unitáriusoktól a János Zsigmond által adott gyulafehérvári sajtót s ennek vezetőjét, a lengyel származású Hofhalter Rudolfot, elűzte Erdélyből.¹⁾ Hofhalter Rudolfnak atyja Debreczenből jött volt át Gyulafehérvárra, hol az „unitáriusokhoz hajolván, azoknak a tudományos historiában mindig nevezetes könyveiket ő nyomtatta.“²⁾ Most a vallása miatt üldözött fiú magához vette atyja sajtóját s özvegy édes anyjával kibujdosott Magyarországra. Lindvai Bánffy Miklós, Zala főispánja, hívta meg a hazátlan bujdosókat Alsó-Lendvára. Itt és a szomszéd Nedeliczen, Bánffy Miklós és a Zrínyi grófok pártfogása alatt, kezdte meg buzgó tevékenységét a derék apának méltó fia, már 1573-ban három horvát (köztük az új szövetség) és két magyar protestáns irányú munkát adván ki és bocsátván forgalomba.

Fejedelmi hatalom hamar elnyomta a szépen virágzó lendvai és nedeliczi sajtót. Már 1574. febr. 7-én „sub gravi indignationis nostrae poena“ küld parancsot „II. Miksa római császár, Német-, Magyar- és Csehország királya“, Bánffy Miklósról, hogy az eretnek magyar könyveket nyomtató erdélyit kiváltképen azért, mert ő, a császár, az „istentelen és utálatos ariánus eretnekséget“ egyik országában sem akarja taníttatni, birtokáról haladék nélkül eltávolítsa.

Bánffy szerette volna Alsó-Lendván megtartani könyvnyomtatóját. Erre mutat az a tény, hogy Hofhalter még 1574. pünkösdi havában, tehát a tilalom után több hónap mulva, ugyanott adja ki Bánffy udvari papjának, Kultsár Györgynek, postilláit. Ámde a császár haragjától s a testvérétől is rá ingerelt katolikus clerus befolyásától tartván, már 1574-nek végén elküldte birtokáról Hofhaltert. 1577-ben ugyanis ezt már Debreczenben az elhunyt Komlós András helyén találjuk.³⁾

¹⁾ Tudományos Gyűjtemény. 1833. IV. kt. 53. l.

²⁾ Hofhalter (tulajdonképen Szkrzetovszki) Rafael előbb Belgiában, utóbb Svájcban. Zürichben, tanulta a könyvnyomtatás mesterségét. Debreczenbe 1563. táján jött, honnan János Zsigmond Gyulafehérvárra hívta meg kir. könyvnyomtatónak. Keze alatt tanult fia, Rudolf, „hazánkban legnevezetesebb, ékes betűiről pedig leghíresebb könyvnyomtató“ vala. V. ö. Jankovich értekezését: Könyvvizsgálat és a nyomtatás engedelmé II. Maximilián idejében. Tudományos Gyűjt. 1833. IV. 55. 56.

³⁾ Az érdekes királyi parancsot a szalavári apátság hiteles másolatjából egész terjedelmében közli Jankovich imént megnevezett értekezésében. A Hofhalter Rudolfra vonatkozó adatokat lásd ugyanott és Szabó Károly Régi magyar könyvtára I. 50. 62. 67. és II. 34. lapjain.

Mind Lendva felé, mind Lendváról Debreczenbe vivő útjában a török hódoltságon át tartván,¹⁾ érinteni kellett bujdosásában Hofhalternek az unitárius egyházakat is s különösen a gazdag pécsit bizonytalannal föl kellett keresnie. Adott-e ki valóban unitárius műveket Lendván, mint a királyi levélben áll,²⁾ e kérdésre ma már egy fennmaradt könyvével sem válaszolhatunk; hisz az általa horvát nyelven kiadott theologiai munkákat is az ellenhítűek üldözése utolsóig megsemmisítette. De akár adott ki ottan unitárius műveket, akár nem; azt kétségbe vonhatatlannak kell tartanunk, hogy mestersége szerint jobbadán könyveladásból éldegélvén, mind az általa, mind pedig az atyja által nyomtatott unitárius munkákból jelentékeny számút vihett ki magával Magyarországra. E munkák terjesztése költhette fel első sorban a katolikus clerus figyelmét s innen eredett az ellene felindított királyi sujtó haragja. Azt is valószínűnek vehetjük, hogy visszafelé tartó útjában nem látszott tanácsosnak előtte még készletben maradt könyveit Debreczenbe, a legtúlzóbb kálvinisták fészkebe, vinni s ezért azokon még Baranyában mind túladdott. Már akár Hofhaltertől, akár egyes embereik által szerezték be baranyai

¹⁾ Mert a Miksa hatalma alatti részeken elfogták volna. Érdekes világot vet ez üldöztetés körülményeire Miksának egy korábbi rendelete, mely Magyarországon 1570. márczius 8-án hirdettetett ki: „Értesülvén arról — így hangzik e rendelet — hogy Magyarország erdélyi részében az ariánus eretnekséget tartalmazó könyveket nemcsak terjesztik és nyilván árulni merik; de olyanok is vannak, kik amaz istentelen és néhány száz év előtt az egész keresztény világ (?) megegyezésével kárhuzatosnak itélt tudományt örömmel fogadván, másoknak is nyilvános templomi beszédekben ajánlani, vagy magán másokat a magok tévelygésére vonni nem rettegnek: császári és királyi tisztének tartja e rettenetes rosszat kellő eszközökkel meggátolni. Ez okból Veráncz Antal esztergomi érseknek és a megyéjebeli egyházi férfiaknak megparancsolta, hogy ezen új trinitariusok, sacramentariusok vagy zwinglianusok (értsd: unitáriusok) eretnekségeit magukba foglaló könyvek eladóit és terjesztőit nyomozzák ki és nemcsak minden nálok talált ily könyvet lefoglaljanak és tőlük elvegyenek: hanem királyi karhatalommal az ily könyvek árulóit, vagy a kik az ily eretnekségeket nyilvánosan prédikálják, azon polgári hatóságok segélyével, a melyek alá tartoznak, elfogatni, börtönbe záratni s testileg is súlyosan megbüntetni tartozzanak. Ezen eretnekségek vallóit és követőit senki pártolni avagy birtokain tartani ne merészelje; sőt mint kegyetlen gyilkosokat kerülni s mindenképen elkergetni és száműzni legyen köteles.“ Jakab Elek: Dávid Ferencz emléke. 202. — Fejér: *Jurium ac libertatum religionis et ecclesiae catholicae — codicillus diplomaticus.* 101. 102. l. Jakab Elek jezsuita befolyásnak tulajdonítja Miksa király ez erőszakos fellépését. Annyi áll, hogy Melius dühöngése, vagy az Egri Lukács elítéltetése korántsem ártott annyit az unitáriusok Magyarországon elterjedésének, mint az épen itt közlött királyi rendelet.

²⁾ Legujabban is Ballagi Géza feltétlenül hitelt ad az oklevél erre vonatkozó szavainak. V. ö. A polit. irod. Magyarországon. 7. l.

hítfelünk könyveiket, az tény, hogy 1588-ban mind Dávid Ferencz, mind Basilius István, mind Palaeolog és Sommer — szóval az akkori legjelesb unitárius szerzők nyomtatott és kézírati munkáival el valának látva. ¹⁾

Volt-e valami hatása a Hofhalter által terjesztett unitárius könyveknek, azt ma természetesen nem tudjuk kimutatni. Annyi áll, hogy vagy e könyvek, vagy a gyakori disputatiók hatása következtében a baranyai kálvinhítú papokból is nem egy vált unitáriussá. Így mindjárt kezdetben átállt Tolnai Lukács, ki 1599/60-ban Wittenbergben tanult ²⁾ és átállt később Bereki András is, Tolna város másod lelkésze. ³⁾ Az 1588-ik évből hat olyan unitárius papot tudunk felmutatni, kik mind dunamelléki születésűek voltak. ⁴⁾

Azt sem mellőzhetjük hallgatással, — hogy a hercegszőlősi zsinat intézkedései szerint került volna olyan ekklézsia is kezőkre, hol az unitárius hitelvekhez szítók kálvinista papként fogadtattak volna be az évi rendes papváltozáskor s csak azután tűnt volna ki az új hithez huzó értelmök. ⁵⁾ Ha valóban élt valaki e fogással, az kétségkívül nem a legtisztesebb módon járt el; bárha magától a nagy Sztárai Mihálytól tanult volna is arra, kiről közelebb kimutatták, hogy Laskóra ilyen uton jutván be, csak lassanként terelte a katholicus nyáját az ujitott vallás mezejére. ⁶⁾

Nem kell azonban azt hinni, hogy az unitárius térítés ily simán, sőt mondhatni alattomos módon, kéz alatt folyhatott volna le. Ellenkezőleg a térítés és e térítés elleni küzdelem nagy nyíltságát bizonyítja a számos hitvita, melyben mindkét fél legkiválóbb erői vettek részt. Kálvinista részről indították hihetőleg a Melius által 1570-ben említett laskói és tolnai disputatiót. Unitárius részről indították a kozárit, külűdit, harsányit és badait. ⁷⁾ A ko-

¹⁾ „Ezekhez számláljuk — Bogáthi Miklóssal több keresztyén atyafiakat, kiknek irások kezünkben lévén, olvassuk és az szent bibliával conferálván, minden istenfélőknek örvendetesen terjesztjük.“ Pécsi disputatio. Befejezés.

²⁾ Frankl: A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. 306. l.

³⁾ Jankovich: A socinianusok eredetéről. 20—22. 31. 41. l.

⁴⁾ „Nevezet szerént Soklyosi (ma: Siklósi) Máthé, Szobori Miklós, Olcsárdi Gergely. Némay Dömötör, Aranyosi István, Szentkirályi Péter.“ Pécsi disputatio. Befejezés.

⁵⁾ Lásd a 101-ik lap alján közölt 24-ik cikket.

⁶⁾ V. ö. Szilády: Sztárai Mihály. Régi m. költők tára. V. 302.

⁷⁾ A kozári és budai „gyűlésről“ lásd Választi György érdekes nyilatkozatát. Jankovich: A socinianusok eredetéről. 33.

zári zsinaton Jászberényi Györgyöt nevezhetjük meg, mint diadalmas részvevőt,¹⁾ a külűdin és harsányin Siklósi Mátét.²⁾ A harsányi zsinaton megjelent a hercegszőlősi püspök, Veresmarti Illyés is. A püspök jelenlétén vérszemre kapott kálvinisták erőszakoskodni kezdettek s a zsinat felbomlott, a nélkül, hogy valamit végeztek volna.

„Az igazság megmutatná magát, csakhogy igaz lelkiismerettel lenne a dolog! De mi ez ideig még valamikor arra igyekeztünk és közönséges gyűlést indítottunk, mint Külűdön és kétszer Harsányban Illyés püspökkel, soha egyebet bennök nem találhattunk a veszedelemnek cselekedeténél,“ — így panaszkodtak e miatt az unitáriusok.³⁾ Az akkori idők szellemét tekintve, könnyen megérthetjük, minő veszedelemtől szólnak. A kálvinisták Meliustól tanulva arra igyekeztek, hogy a vitatkozásnak önnön embereik közül bírót tegyenek, hogy a bírák által legyőzöttnek ítélt felet megbüntethessék.

Még egyszer tartottak közös zsinatot Nagy-Harsányban. E zsinat idejét 1574-re tehetjük; indítói most is az unitáriusok voltak. Azonban Illyés püspök ismét hatalmaskodván, ismét eredmény nélkül kellett szétoszlaniók. A püspök nem hagyta elaludni a dolgot. Kálvin dicsőségére és Melius babéaira áhitozván, 1574-nek második felében a szomszéd ekklézsiák papjait maga mellé vette s hiveinek erős kíséretével döntő ütközetre indult Nagy-Harsányba.⁴⁾

A város unitárius papja, Alvinczi György fogadta őket. Magára volt Alvinczi, csupán Tolnai Lukács, a dunántúliak ez Egri Lukácsa, állván oldalánál. Talán látogatás, talán kíváncsiság hozta ezt oda Siklósról, vagy a közel unitárius ekklézsiák más valamelyikéből. A püspök vitára kényszerítette a két szálból álló ellentábort. Jó magát és két paptársát, Siklósi Miklóst és kálmáncsai Mányoki Pétert tolt fel a vetélkedés bíráiként.⁵⁾ A vita lefolyt. Alvinczit és Tolnait csupán csak a józan ész és biblia, Illyés püspök seregét a debreczeni, szikszói és cseengeri hívvallásokon kívül a boldogult Athanasius, Cyrill

¹⁾ U. o.

²⁾ Pécsi disputatio. 19-ik levél.

³⁾ U. o.

⁴⁾ *Contra quos (Alvinczi és Tolnai) pro nostro officio nos cum nostris symmistis et piis vicinarum Ecclesiarum Pastoribus insurgentes*, — így beszéli el maga a püspök 1575. febr. 17-én kelt főpásztori levelében. Lásd Szabó Károly közlését: Adalék a magyarországi unitáriusok XVI-ik századi történetéhez. *Keresztény Magvető*. VII. 250—252.

⁵⁾ Lásd ugyanott. 251. l.

és Basilius atyák is buzgón támogatták.¹⁾ Illyés püspök és két szék-ülő társa, Péter pap és Miklós pap, fontolgatni kezdték a két fél támogató erősségeit. Ugy vélték, hogy a győzelem az ő részökön állana és úgy ítélték, hogy az Alvinczi és Tolnai hitelveik és tanaik „hazugok és hamisak.“²⁾ De mit folytassuk tovább? . . . A két unitárius papot halálra ítélték és Alvinczit felakasztották.³⁾

Ne tulajdonítsuk nekik e bünt: ők nem tudták mit cselekesznek. Akkor az idők olyanok voltak, hogy Róma nem volt Herczeg-Szőlős, sem Debreczen, sem Nagy-Harsány. Jordano Brunot a tudós inquisitor atyák mégis megégették elevenen a város közepén a meg-rémült nép előtt, a mért azt merészelte állítani, hogy az állócsillagok világregszereknek középpontjai.⁴⁾ Mennyivel inkább megérdemelte az egyistenhitűség magasztos eszméje, hogy vértanúi legyenek. Az Alvinczi halálának nem Illyés püspök volt oka. Oka volt a vakbuzgóság, az irigy féltékenység és a sötét tudatlanság. És oka volt első sorban ama nagy férfiú, ki ekkor már sírban nyugodott; de a ki nyugtalan életében kánonná emelte, hogy az irás az egyetértést megháborító eretnekeket megköveztetni parancsolja, miként Illyés megölette a Baál papjait, mivel nem akartak engedelmesskedni . . . Isten ígéje, hogy az isten káromlók és eretnekek, kik az igaz tudományból törvényesen megczáfoltattak és elítéltettek, halálos bünösök, kiket az egyházból ki kell vetni, a hatóságoknak pedig a fegyver hatalmával megöletni; minők a Servet, Arius, Photinus követői, kik az igaz háromságot tagadják, az istenség személyének és lényegének egységét egyedül az Atyának tulajdonítván.⁵⁾ Mily nagy igazán mondja a költő:

¹⁾ A debreczeni (1567), szikszói (1568) és csengeri (1570), sőt a gönczi (1566), kassai (1568) és sárospataki (1568) zsinatok is mind az unitáriusok ellen tartattak; e zsinatokon készült hitvallások mind a szentháromság erősítgetésével és az unitarizmus gyalázásával foglalkoznak. — Athanasius, Cyrill és Basilius atyák szentháromságról irt munkáit nagyban küldözgették be Bezák Melius hittudósainak, hogy bennök az unitáriusok ellen érveket leljenek. V. ö. Jakab Elek: Dávid Ferencz emléke. 169.

²⁾ Falsos et mendaces esse convicimus. Illyés püspök szavai. Keresztény Magv. VII. 251.

³⁾ Lampe: 671. — Jankovich: 48. Kereszt. Magv. VII. 251. — Pécsi disputatio. 19. lev.

⁴⁾ Lásd Flammarion: Népszerű csillagásztan, ford. Hoitsy Pál. II. 269.

⁵⁾ V. és LIV-ik debreczeni kánon. Lásd Kiss Áron: 566. 598. 599. Kiss Áron megjegyzése szerint: Talán önlétezősök, fenmaradások féltése voltak az okai e zord kánon létrejöttének.

The evil that men do lives after them ;
The good is oft interred with their bones. ¹⁾

Szorosan tárgyunkhoz tartozik vizsgálni azon körülményeket, melyek közt egyházunk első vértanúja kiszenvedett. Az nem látszik valószínűnek, hogy az ítélet végrehajtását maga a püspök, vagy valamelyik papja eszközölte volna. Hisz mint látjuk, a kánon azt épen nem kívánja; sőt egyenesen megengedi, hogy Szervét követői ne a papok által, hanem a világi hatóságok fegyverével végeztessenek ki. Már most ebből világosan kitűnik, hogy korántsem volt még e helység egészen unitárius valláson, mint a nép hagyomány után Jankovich hinni látszik. ²⁾ Ugy kell lenni, hogy a harsányi bírák közül akadt még ekkor igazhitű kálvinista, ki püspökét egyházmentő törekvéseiben világi részről buzgón gyámolította. ³⁾ Az is valószínűnek látszik, hogy időt engedtek a halálra kárhoztatott papoknak — úgy huszonnégy órát legalább — hogy bűnökét megbánják s talán meg is gondolják, hogy van ut, mely nem a halálba vezet . . .

Dicséretökre mondhatjuk, egyik sem mutatott hajlandóságot arra, hogy meggyőződése árán életét megvásárolja. Tolnai Lukácson annyiban erőt vett a gyöngeség, hogy a hivek által nyújtott alkalmat felhasználva megszökött és Pécs városába menekült. ⁴⁾ Ámde Alvinczi mindvégig kitartott az őrálló helyen, hová az úr őtet rendelte. Tudta, hogy azon az ösvényen, melyet fölvelt, meghátrálnia nem szabad. Tudta és érezte, hogy az ország e messze vidékén meggyőződése és lelkiösmerete igaz erejével hirdetett és elterjesztett hitelveit életével is meg kell pecsételnie. És azzal a lelkes bátorsággal, mely néhány év múlva Dávid Ferenczet Déva gránit falai közé temeté, elkészült a szegyenletes, de neki dicső halálra.

Harsányban nem lakott benn a török. Vára ama szép, magas ormón, honnan három vármegyére nyílik felséges kilátás, már akkor rómokban hevert. Ezért bár bírósági kerület székhelye volt, kádiája

¹⁾ Antonius Caesar felett Shakespeare Julius Caesarjában. Vörösmarty fordításaként:

A rossz, mit ember tesz, túl éli őt ;
A jó gyakorta sirba száll vele.

²⁾ V. ö. A socinianusok eredetéről. 48. l.

³⁾ Unde Dei beneficio et hoc effectum est, ut gladio magistratus punirentur. Ker. Magv. VII. 251.

⁴⁾ Lucas quidem ex Urbe Quinque Ecclesiensi eximi non potuit — sohajt fel Illyés püspök — sed Alvincius suspendio transmissus est ad suum antesignanum, — teszi hozzá megelégedetten. U. o.

mégis bizonyára a szomszéd siklósi várban tartózkodott.¹⁾ Annál könnyebb volt hát Illyés püspöknek a helységben gazdálkodnia. A kivégetett áldozat vérdíját felszedte paptársain és beküldötte a harsányi kerület kádiának.²⁾

Nyugodtak lehetünk a felől, hogy Illyés püspök mind egyháza, mind a török igazságszolgáltatás iránti tekintetből, a maga felfogása szerint a leghelyesebb módon iparkodott felvett ügyében eljárni. Mint maga megvallja: „szent indulattal és kegyes buzgolkodással a Jézus Krisztus dicsőségének terjesztésére“ intézte el azt.³⁾ Sajnos, hogy mindez az unitáriusokat nem elégithette ki. Tartunk tőle, hogy fogyatékos felfogásuk messze az Illyés püspöké mögött maradt — az emberáldozatok tekintetében. Tartunk tőle, hogy az Illyés püspök által tekintett L. és LXIV-ik kánonok ellenében épen e kánonok bevezetését forgatták eszökben: Nem olvassák a bibliát és nem is tanulnak. Nem képesek legyőzni az elszakadókat az igaz tudomány által, hanem a fejedelmek fegyverével akarnak megfelelni elleneiknek. Mert a mámor és részegeskedés által elnehezítve elbutultak...⁴⁾

Képzelné lehet a köz megdöbbenést és felháborodást, mellyel a történetek hírével Pécsre befutott Tolnait fogadták. Mindenek előtt erélyes föllépésre volt szükség, hogy a hercegszölősi pápa remeklésén elrémült népet megnyugtassák. Bégyükhöz tehát, a pécsi szandsák kormányzójához fordultak panaszukkal. A bég eltiltá a püspököt további hatalmaskodástól s hogy vétkes túlkapásából a török igazságszolgáltatás szellemében hasznot huzzon, a mohácsi szandsákbég-

1) V. ö. Lászlófalvi Velics és Kammerer: Magyarországi török kincstári defterek. I. kt. Bevezetés. 45. 49. 50. l.

2) Ez volt akkor a szokás és törvény. Lásd idézett munka 48. l. — V. ö. Salamon: Magyarország a török hódítás korában. 280. 285. E szokásra czéloz a hercegszölősi zsinat 20. cz. is: Miérthogy az aszaszentegyháznak köz[önséges]szüksége gyakorta való költséget kíván, ezokáért valami efféle költségekben valamely ta nitóra (azaz papra) esik, azt minden zugolodás nélkül megadja. És költség nélkül ez időben sehoh sem is intézkedhetünk; mert midőn a zsarnokok hatalmában vannak a dolgok, szükség hogy pénze és ajándéka kéznél legyen kinek-kinek, mint valahoh meg is van írva: Adj nekik én értem és magadért, hogy ne sértsd meg őket. Kiss Áron: 680. Közetlenül ez után jön az unitáriusok felől való több intézkedés.

3) Sancto zelo, pio studio, atque diligenti propagatione gloriae Domini nostri Jesu Christi. Saját szavai. Ker. Magv. VII. 252.

4) Meliusnak saját papságát méltányló szép szavai. Kiss Áron: 562. l. Komáromi Csipkés György még 1664-ben is panaszkodik, hogy sok kálvinista papnak nincsen bibliája. V. ö. Pestis pestise. Debreczen. Előbeszéd.

gel egyetértőleg bírságot vetettek ki reá Alvinczi haláláért; de nem csak egyedül ő magára, hanem mind az egész népére is. ¹⁾)

A török hatóság közbelépte tarthatta vissza Illyés püspököt attól, hogy a szent indulatot és kegyes buzgolkodást tovább is folytatva a baranyai unitárius papságot sorba le ne győzze . . . Sőt a mi csodálatos, magok a nagyharsányiak sem tudták eléggé méltányolni a tapasztalt és szemmel látott sanctum zelumot és pium studiumot; mert e helység a helyett, hogy a buzgó lelki gondviselő kegyes szárnya alatt megnyugodott volna, kicsinytől fogva nagyig áttért a papjok személyében meggyalázott és eltiporni vélt unitárius vallásra. ²⁾)

Nem ily könnyen ment el azonban Illyés püspök Alvinczi halála mellett! A lelketlenül fejére idézett végzet nem csak juhaiban verte meg a pástort; de bosszuló kezének súlyát csakhamar magával az elvakult főpappal is érezte.

---

¹⁾ Csak így lehet kiegyeztetni a történeti valószínűséggel Halasi Bálintnak néphagyomány után feljegyzett következő szavait: *Convictus haereseos Alvinczi, suspendio mulctatus (így) est, propter cujus executionem ab immanissimo Christiani Nominis hoste lytrum ingens, et gravissimus annuus census, toti huic alias etiam afflictissimae Provinciae impositus fuit. Lampe. 671. — A budai basa, mint alább kitűnik, csupán csak megsarczolta Alvinczi bírúit. Illyés püspök közelebbi előjáróinak juthatott eszébe őt és hiveit jogkörük áthágásáért állandóbb bírsággal sújtani, mit aztán a visszaélés évi adóként szedhetett. V. ö. Velics és Kammerer: Magyarországi török kincstári defterek. Bevezetés. 48. 49. l. — Salamon: A török uralkodás Magyarországon. Bud. Szeml. IX. 336—341.*

²⁾ Lásd Patai Sámuel tolnai esperes tudósítását. Lampe 673. — Nevezetes, hogy a következő százban már magok a dunántúli kálvinisták is szegénylék a Kálvin-féle csalatkozhatatlanság e rettentő tévedését s úgy iparkodnak elbeszélésökben előadni a harsányi esetet, mintha megelőzőleg Alvinczi és Illyés püspök főbenjáró vitatkozást tartottak volna egymás között. *Risum teneatis!* Ugyan mit csinált volna a szegény jámbor pap, ha Illyés püspök és kísérete egyszer csak elejébe áll s legyőzöttnek vallván magokat, könyörögnek felakasztásukért. Ujabbkori írók is hajlani látszanak e naív magyarázatra. De a történelem nem mese! Ideje már egyszer lefosztani az Illyés püspök eljárására akgatott hamis czafrangokat, hogy a harsányi tragoedia a maga meztelen valóságában tünjék fel — a tanúságra vágó utódok előtt.

Vesd össze: *Nostri siquidem aevi homines, de rebus tantum ab expugnatione Arcis Szigethinae gestis recordari norunt. Hoc vero fatentur ingenue, quod tempore expugnationis Szigethinae, Helias Veresmarti fuerat Superintendens Hertzeg-Szölösini. Illius tempore capitalis fuit disceptatio et disputatio cum Georgio quodam Alvinczi, Antitrinitario, in Oppido Nagy-Harsány. Convictus haereseos Alvinczi, suspendio mulctatus est. Halasi Bálint laskói lelkész tudósítása. Lampe. 671.*

Élt ebben az időben Nagy-Maroson, Visegrád átellenében, mint török alattvaló, egy gazdag és hatalmas unitárius főember. ¹⁾ Oly gazdag volt, hogy külön udvari papot tartott magának. Marosi Trombitás Jánosnak hívták ez unitárius főembert, udvari papját Csapó Györgynek. Hogy meghallották Nagy-Maroson az Alsó-Baranyából, természetesen még nagyított formában, felszálló rémhirt, Trombitás János és Csapó György menten elhatározták, hogy összeköttetésben a pécsiekkel, maga a budai beglerbég elé viszik a dolgot s ott keresnek a szegény Alvincziért illő elégtételt. ²⁾

---

¹⁾ Trombitás János később elköltözött a török hódoltság területéről és Komáromban Pálffy Miklós pozsonyi és komáromi főkapitány praefectura lett. (V. ö. Történelmi Tár. 1881. 693. 696. 697.) Hihetőleg tőle származott az a Trombitás Pál, ki 1599-ben Nógrádvármegye jegyzőkönyvében mint Forgách Zsigmond ügyvivője említettik. (V. ö. Nagy Iván: Magyarország családai. XI. 338.)

Következő följegyzéseket találtunk még e kalandos életű emberről:

Anno 1588. die 4. Octobris. Révkomáromban Sz.-Ferencz napján született ez világra Farkas Orsolya, kit Oct. 17-én kereszteltének meg; keresztatyja volt Trombitás János ugyan komáromi főember. Farkas Pál lévai vicekapitány följegyzése. Tört. Tár. 1884. 87. l.

Mi Ferhát basa stb. Jüvén mielőnkben egy zsidó, Jakab nevű, szegény jobbágyunk, panaszkodék, hogy mivel Trombitás Jánosnak még Maroson létében adott volt borsot, gyömbért és mocha (?) . . . úgymint tizenhárom száz forint érőt, kiért fogadott volt száz mázsa rezet adni, kiről pecsétös adós levelét is adta; azonban ment el Marusról és mind ez ideig is az szegény zsidót meg nem elégtételte, mely dolog isten ellen való dolog. Mely dolog hogy eligazittatnék, értöttük, hogy ez megnevezött zsidónak fölmenetelire Ngod hitlevelet küldött le, azt értvén, mi is az Ngod kívánsága szerént mi a zsidót fölbocsáttuk; hogy pedig ez szomszédságban minden azféle dolog mind innen s mind onnan eligazodjék és semmi méltatlan tartás sem innen, sem onnan ne legyen, kérjük mi is Ngodat, mint vitézlő szomszéd barátunkat, ez szegény zsidót, minthogy igazsága vagyon ez dologban, igaz törvény szerént elégtétesse meg Ngod, ennekutánna többé az mi fejünket se fájlalja, kiért viszontag valamiben Ngod minket megtalál, minden tisztességes barátságval akarunk Ngodnak lenni. Isten velünk. Datum Budae, 13. Apr. anno dni 1589. Pálffy Miklós főkapitánynak. Jedlicska Pál közlése a gr. Pálffy-család levéltárából. Tört. Tár. 1881. 693. 694. Ugyanott még 1589. jun. 11. és jul. 13-ról kelt két török levél van Trombitás Jánoshoz mint komáromi praefectushoz intézve. 696. 697. l.

²⁾ Doluit hoc (t. i. Alvinczi halála) diablo, unde non sine turba maxima praetermittere voluit (e nyilatkozatból is kitetszik, hogy egy enyhe büntetéssel már lakolt Illyés püspök), permovit sua instrumenta Joannem Trombitás Marusiensem et eius concionatorem Georgium Cziapo, quorum sugillationibus et largissimis donationibus effectum est, ut Magnifico Principi (budai beglerbég) sisteremur. Ker. Magv. VII. 251.

Vakmerő vállalkozás volt ez! Tizenhat évvel azelőtt a tolnai katolikus főbíró szintén panaszra ment a városabeli kálvinisták ellen s kérését hiában támogatták gazdag ajándékai: a budai basa a panaszló fejét tétette lábaihoz és elrendelte, hogy mindenütt és mindenkinék, valaki hallgatni kívánja, szabadon prédikáltassék a reformatio, mert „ez az igazi keresztény vallás.“¹⁾ Trombitás pedig sem többet, sem kevesebbet nem akart, mint hogy emez igaz vallás püspöke is életével fizessen az ártatlan halálért.

Igy történt aztán, hogy alig telt el az 1574-ik esztendő, melyben Alvinczi kiszenvedett, midőn Illyés püspök megkapta a Budára hívó parancsot. Föl kellett mennie, ha akarta, ha nem, s föl kellett vele menni két bíró társának, Siklósi Miklósnak is, Mányoki Péternek is.

Budára fölérve természetesen azzal védték meg a török vezér előtt álláspontjukat, hogy ők tisztükből kifolyólag, jogosan bántak el Alvinczi Györggyel. Alvinczi eretnek híten volt s Isten igéje azt rendeli, hogy Svájcban megégessék, Magyarországon pedig felakaszszak a kálvinista püspökök az eretnek unitáriusokat . . .²⁾

Trombitás igaz hitnek vallotta az unitarizmust s a basa, hogy kitűnjék, melyik részen áll az igazság, nyílt próbára bocsátotta őket.³⁾ Ily drámai előzmények után jött létre a híres budai disputatio.

Kálvin részről a három vádlott, Veresmarti Illyés, Siklósi Miklós és Mányoki Péter s talán még a kiseretőkben feljött Nagytályai Bertalan állott elő; unitárius részről Jászberényi György, Trombitás János és Csapó György. Jászberényit a pécsiek küldötték fel, hogy a vallásukra nézve oly fontos vitában, mint a baranyai unitárius pap-ság képviselője részt vegyen.⁴⁾

¹⁾ Ribini: Memorabilia. I. 92. — Salamonnál tollhibából ez áll: „Kicsibe mult, hogy a tolnai bírónak életébe nem került az árulkodás.“A török uralkodás Magyarországon. Budapest. Szemle VIII. 162. Vess össze Szilády: Sztárai Mihály. Régi m. költők tára. V. 308.

²⁾ Ma, hinni akarjuk, különösen hangzik ez még a kálvinista Róma fülében is. De a kit notán érdekel e kérdés, a protestáns csalhatatlanság nevezetes kérdése, az olvassa el Kálvinnak Szervétről írt munkáját és Meliusnak az unitáriusokra vonatkozó hitvallásait.

³⁾ Hoc quidem praetextu — írja Illyés püspök — ut disputatio cum illis institueretur. Sed nulla erat hic cura Praesidi — gyanakodik a tapasztalt főpap — de disputatione, verum occasio tantum querebetur, qua prius decretum consilium cum Johanne Trombitás de nece nostra ad finem perduceretur. Ker. Magv. VII. 251.

⁴⁾ Trombitást és Csapót Veresmarti Illyés, Jászberényit Válaszuti György nevezi meg, mint részt vevőket. Ker. Magv. VII. 251. — Jankovich: A soci-nianusok eredetéről. 33. — Nagytályai Bertalant szintén Veresmarti Illyés említi, hogy a vitán jelen volt.

E budai disputatio bátran a nagyváradai mellé állhat fontosságra nézve. Épen úgy, mint Váradon, fejedelmi méltóságú személy előtt folyt le. Épen úgy, mint Váradon, nagyszámú érdeklődők hallgatóságát gyűjtötte össze. Csakhogy míg Váradon mind a fejedelem, mind pedig a hallgató közönség tekintélyes része érdeklő részvételével alakuló unitárius egyház mellett állott; addig Budán a már rég ismert és rég bevett kálvinizmust féltették amaz ismeretlen új hit romboló ereje ellen, melynek pogányszerűségéről tudatlan papok tudatlan hivek között már ekkor annyi képtelen balhiedelmet elterjesztettek...

A vita megkezdődött „törökök, keresztények, olaszok, görögök és zsidók nagy sokasága előtt.“ Az „Istenben és angyalokban“ reménykedő jámbor püspök eléállt kegyes embereivel; de hasztalan bizonyították, hogy ők az istent „az Isten egyszülött Fiának tanításai szerint“ tisztelik, és hasztalan bizonyították, hogy „ezen Fiú egyenlő minőségű és egyenlőn örökkévaló Jehova-Isten volna az Atyával.“¹⁾ A törökök, keresztények, olaszok, görögök és zsidók nagy sokasága erről nem tudjuk, mint vélekedett; de az kétségtelen bizonyosságú tény, hogy mint 1549-ben a boldogult Kászim basa a kálvinista vallásnak a katolikus felett, épen úgy most Szokolli Musztafa vezír az unitarizmusnak adott elsőbbséget a Kálvin vallása felett.²⁾ Kimondta tehát bírói végzéseképen, hogy embertelenül cselekedtek, a kik Nagy-Harsányban az unitárius papot felakasztották, s így Veresmarti Illyést, Siklósi Miklóst és Mányoki Pétert, mint közönséges gyilkosokat, halálra ítélve börtönbe vettette.³⁾

¹⁾ *Astitimus fratres, spectantibus Deo et Angelis, magna hominum multitudine, coramque Turcis, Christianis, Italis, Graccis, et Judaeis veram fidei nostrae professionem edidimus, nos nimirum colere Deum juxta enarrationem unigeniti filii Dei, Filium Patri consubstantialem et coaeternum Deum Jehova esse.* Illyés püspök szavai. Ker. Magv. VII. 251.

²⁾ Vezír Szokolli Musztafa basa Szigetvár elfoglalójának, Szokolli Mohamed nagyvezérnek unokaöccse volt s 1566. óta „a hatalmas török császárnak főhelytartója Budán és Magyarországnak gondviselője.“ Az egész nagyérdékű jelenet a budai diván előtt folyt le, hol a basa „csak véleményadó szavazattal birt“, melyet a diván tagjainak beleegyezése emelt végzéssé. Illyés püspök magát a helyet elhallgatja, de előadásának egyes részletei állításunkat igazolják. V. ö. Salamon: Magyarország a török hódítás korában. 2-ik kiad. 220. 221.

³⁾ *Ego cum duobus conservis Petro nimirum Kalmancheljino, Nicolao denique Sokliosi, viris, qui in convincendo Alvincio laboraveramus, morti adjudati in carcerem sumus conjecti, — így adja elé Illyés püspök. — Non acquisimus, credite fratres, — teszi hozzá később, mikor a váltságdíjról van szó, — hanc calamitatem nostro aliquo ca-*

Elrémültek a buda- és pestkörnyéki kálvinisták: a püspök és papjainak halálából mily végzetes romlás következik egyházukra.¹⁾ Főbb embereik, a budai és pesti bírák, önnön életüket veszélyeztetve²⁾ könyörögtek a rabok éltéért s ismervén a legszebb szót, mi török bírákra hat, tetemes sarczot ajánltak fel érettök.

Szomorú kép volt ez! Keresztény főpap egyfelől, kinek keresztényietlen tette a pogányok megvetését vonja fejére; s törvénytörő bírák másfelől, kiknek remegniök kell, hogy a bűn büntetésére reá találhat.

Másik oldalon egy káromlott és gyűlölt erdélyit látunk, a ki a sötét tudatlanság amaz ősi jogánál fogva épen magának a megváltó Jézus Krisztusnak nevében örök kárhozatra ítéltetve, mosolyog a gyarló emberi felfogás és mindent merészlő vakbuzgalom láttán és a remegő, gyöngye testet épen a megtagadni, elvetni vélt dicső ideál magasztos lelkével erősítgetve elszántan lép a szégyenletes halálba. E férfiú neve: Alvinczi György.

Emitt ismét egy másik jövevényre esik tekintetünk. Szorgalma, esze, tiszta élete, az általa hirdetett apostoli tudomány és az isten bőséges kegyelme szép álláshoz, nagy tisztességhez, gondtalan és gazdag élethez s a barátok és jóakaró hivek nagy sokaságához juttatták. Meg is érdemli, mert talpig ember ám! Alig hallja meg, hogy az általa tanított tudomány fölött birói széket ülni készül a zsarnokság és kegyetlenség, nyomban annak oltalmára kél. Elhagyja a szép állást és nagy tisztességet, a gondtalan és gazdag életet, a barátok és

pitali poena digno scelere, sed sancto zelo, pio studio, atque diligenti propagatione gloriae Domini nostri Jesu Christi. Ker. Magv. VII. 252. Az „ad majorem Dei gloriam“ ez ikertestvérenek érdekes ellentéte amaz egykorú nyilatkozat, melyet egy unitáriussá lett kálvinista prédikátor ajkáról közölhetünk: A szegény Alvinczi Györgyöt, ez igaz istennek nevéért, és ez igaz Christusnak ismeretiért, fölakaszták, kinek ártatlan vérében valakik közzületek részesültek, hisszük bizonynyal, hogy méltán gyilkosoknak Illyés pappal egyetemben mondathatnak és az úr isten bosszúját meg is állja azokon, valakik igaz poenitentia tartással ö fölségét meg nem tudják követni! Siklósi Máté Skaricza Máténak. Pécsi disputatio. 19. lev.

¹⁾ Nos quidem pro nomine Domini non solum vinciri, sed et mori parati sumus; verum ex morte nostra quantus triumphus Satanae, quanta ruina Ecclesiae consequatur, judicare fratres vobis omnibus promptum est. Illyés püspök szavai. Ker. Magv. 252. l.

²⁾ Verum interpellationibus et summis laboribus honestissimorum ac piissimorum virorum, Judicum Budensium et Pestiensium, gravi admodum precio redempti emissi sumus. Deus recompenset bonis viris, qui catenas nostras non erubuerunt, imo ne vitae quidem propriae parcere voluerunt. U. o.

hívek seregét, csakhogy a részvétlenség, a tudatlanság és rosszakarat halálfélelmes örvényében hitéért küzdjön, vagy hitével vesszen, ha kell. E férfiúnak neve: Jászberényi György.

Most ím mindkettejökre egy harmadik apostol alak, e kettőnek méltó tanítványa, vet örökdicő fényt! A harmadik sárkányölő, Válaszuti György emelkedik páratlanul szép és nemes tettével mindkét barátjának, az élőnek és megholtak fölébe, és ez impozáns föllépésétől kezdve diadalmas vezére lesz a dunántúli unitárizmusnak két küzdelmes évtizeden keresztül.

Mikor a budai és pesti kálvinisták fejkvesztve szaladgáltak kétségbeesett helyzetökben mentő eszközért, a budai basa tolmácsa levelet irt a pécsiek otthon maradt másod lelkészének; megirta a vita szerencsés kimenetelét és biztatta őket, hogy itt az idő a bosszúállásra és levert elleneik fölött a teljes, tökéletes diadalra.

Válaszuti legott válaszolt a pécsiek nevében. Kijelentette, hogy ők nem kívánják Illyés püspök és társai halálát. Alvinczi a halált isten tisztességéért szenvedte, a bosszúállást azért isten ő fölségére hagyják . . .

S ím, mikor a budai fő divánban (tanácsülés) a budai és pesti bírák kérelmét a vezír előtt tárgyalni kezdik s Trombitás annak meghallgatás nélkül elvetésére izgat, a Válaszuti fölért nemeshangú levele előidézi a könyörülő fordulatot. Hallgass — úgy mondanak — nem vagy erre tanítva. Ihon az atyafiak levele kezünkben bizonyosság, hogy nem ő kívánságok! S a török igazságszolgáltatás hamar kész levén megalkudni a bűnössel, ha a sérelmes fél panaszától elállt, elfogadák a kálvinisták kérését s a fogoly püspököt és papjait tetemes váltságdíj fejében szabadon bocsátották. ¹⁾

¹⁾ „Nekünk Isten látja, oly okunk volt annak megbüntetésére, hogy hasonló jutalom adatott volna Illyés papnak is az halálszenvedésben; kinek (ma: melynek) most is bizonságára kezemben az győzhetetlen császárnak tolmácsa levele, melyben arra indított. De én irtam vala, hogy nekünk arra való kívánságunk nem volna, mert Isten tisztességéért szenvedte és azért hagytuk a bosszúállást ő fölségére. Ez én levelem kezében ért volna, mikor egy barátunk erről szintén az párton (azon a párton) levő fő divánban az vezérek előtt szólott volna: torkába verték (azaz: elhallgattaták) és többé említeni sem hagyták. Nem vagy, úgymond, erre tanított; ihon az atyafiak levele kezünkben bizonyosság, hogy nem ő kívánságok. Ne vélje azért Illyés pap történetnek, hogy olyan könnyen ment el Alvinczinek halála mellett; hanem eszében legyen és Istent dicsérje, keresse, igaz poenitentia tartással sírassa, hogy netalám az nagy ítélő bíró előtt róla lakolása ne legyen es rettenetes büntetését ne vegye. Mert higgye bizonynyal nem feletkőző Isten az igaz vérről és az ártatlanoknak nyomorúságokról.“ Válaszuti György Skaricza Máténak. Pécsi disputatio. 19. lev. — V. ö. Salamon: Magyarország a török hódítás korában. 2-ik kiad. 276. 279.

1575. február 17-én Pesten írja meg az örömhírt tudató s a váltásdíj kiteremtésére felszólító főpásztori levelét Illyés püspök.¹⁾ Esetéből mind ő, mind pedig a többi török birtokon élő „igaz keresztények“ nagyon sokat okultak. Megtanulták, hogy ha pár évtizeddel azelőtt nehezőkre esett papjaik megégetése a katolikus clerus által; nem kevésbé keservesen esik most az unitáriusoknak papjaik felkötése az evangeliomi szeretet nevében. Megtanulták, hogy dicsőségének szorgalmas terjesztését Kálvin- és Meliusféle eszközökkel még talán maga az ő Krisztusok is aligha kívánja: a benne és angyalaiiban bizakodó Illyés püspököt s kegyes és búzgó szolgáit ime reményen kívül rút hinárban hagyván. S megtanulták és eszökbé vették végre azt a sok kincscsel fölérő tapasztalatot is, hogy a lelkiekben világi fegyverekkel eljárni még a pogány törökök birodalmában sem üdvösséges.

¹⁾ Et nunc sumus fratres, sub eorundem sponsione hac lege, ut si praemissam summam numerare non valuerimus, ut mancipia bello capta ad carcerem, compedes, mortem extremam, acerbissimam, redire debemus . . . Et quoniam hanc summam nostrae redemptionis nostris viribus numerare nullo pacto possumus, cogimur vel inviti Ecclesiarum opem implorare. Keresztény Magv. VII. 252. És itt állít elé Illyés püspök azzal, hogy az ő halálukból a sátánnak mily nagy triumphusa az egyháznak mily nagy romlása következnek; hogy ők ebbe a „szerencsétlenségbe“ nem valamely főben járó gonosztettért, hanem kegyes törekvéseik következtében jutottak; hogy Nagytályai Bertalant, kit adományaikért küld, ne csak jól fogadják: de egyszersmind minden szavának is hitelt adjanak. Nem tartózkodunk kijelenteni, hogy a porúl járt főpap szárazra vergődni igyekvése egészben véve szánalmas képet nyújt s hogy e főpásztori levél majd minden sora porhítás a hivek szemébe. Hogy mily nagy mértékben pártmunka az Illyés püspök levele, mutatja egyebek mellőzésével először is az, hogy a Harsányban megtámadt Alvinczit és Tolnait tünteti fel az unitáriusok fejének, holott Pécs és a pécsi papok voltak valódi vezetői a dunántúli unitárizmusnak; mutatja másodsor az, hogy csak Trombitást és Csapót mutatja fel a budai disputáción vele vetélkedőknek, a kikről meszsze laktuk és ismeretlen voltuk miatt hivei előtt mindent elmondhatott, Jászberényiről ellenben hallgat, a kinek mind tudományát, mind pedig egyeneslelkűségét Baranyában jól ösmerték; és mutatja végül az, hogy Illyés püspök ráfogása szerint vitájokban Trombitásék a bibliára mitsem adtak s Mohamedet Krisztusnál nagyobb profétának jelentették ki: ezért adott a basa nékiek igazat. Sajnos, hogy ez állításokból még csak a fölfedezés dicsősége sem illeti a levél íróját. Hogy a szentírásból az ariánusoknak nincsen támaszuk, azt már Sztárainál láttuk, s hogy Krisztusnál nagyobb proféta volna Mohamed, azt egy szegedi barátira fogták először, a kinek e mondasáért ítélte volna oda a török bég a katolikus templomot. Hogy ellenben a kálvinistákra fenekedő tolnai bírót minden ajándéka mellett is a budai basa miért ítélte halálra, azt nem hisszük, hogy Illyés püspök a fennebbiek után megfejtethné. És nem hisszük, hogy magyarázatát tudná adni annak a kirívó

Nem keltek ki hát többé ezentúl kevély karhatalommal a köztük élő unitárius ekkleziákra, hogy prédikátorját szent zelussal és kegyes studiummal az ők Jézus Krisztusok dicsőségének terjesztésére legyőzzék; hanem visszavonták magukat a felebaráti szeretet és türelem keresztényies korlátai közé. Hogy azonban az újítás után netalán vágyakodó hiveket a „Sáthán csacsogási“ ellen megvédelmezzék, összegyűltek a következő év nyarán Illyés püspök székhelyére s ott a meliusi kánonok alapján magoknak törvényt rendeltek, mely törvények tartásá azontúl össze a bomladozó kálvinhítú egyházakat.

E Herczeg-Szőlőson, Alsó-Baranyában tartott zsinat nemcsak arról nevezetes, hogy a felső- és alsóbaranyai püspökségen kívül a budai, pesti, dunaföldvári, tolnai, csepelszigeti és paksi lelkészek is részt vettek benne, ¹⁾ tehát mindazon egyházak, melyeket a diadalmos unitarizmus közelről fenyegetett; és nemcsak arról nevezetes, hogy az orthodox papok itt hozott határozataik által mindenek fölött a fenyegetőn terjedő új iránynak iparkodtak gátat vetni; ²⁾ hanem nevezetes egyszersmind arról is, hogy épen az itt hozott és életbe lépett határozatok adtak okot és alkalmat néhány év mulva a budainál is sokkal emlékezetesebb pécsi disputációra.

KANYARÓ FERENCZ.

---

ellenmondásnak is, hogy szerinte már előre elhatározták volna Trombitásék s az általok megvesztegetett vezír az ő és paptársai halálát, úgy annyira, hogy a disputa valójában csak alkalmúl szolgált ez eltökélt szándék palástolására, és ime magán a vitán Trombitás és papja Illyés püspök szerint mégis Mohamed prófétához folyamodnak, csakhogy a basát részökre megnyerjék . . . V. ö. Ker. Magv. 249. 251.) Ezek után mi is méltán elmondhatjuk Illyés püspökről, a mit róla István deák, az egykorú pécsi kath. plebános elmondott: „Nem illik senkit Illyés pappal fenyegetni, sem Illyés pappal magát valakinek biztatni. Mert mi is tudjuk ő neki mind életét, mind tudományát, és csak annyiból kell hozzá bizni, az mint illendő...“ Pécsi disputatio. 19. lev.

¹⁾ V. ö. Lampe. 293.

²⁾ Lásd a zsinat 1. 6. 13. 15. 19. 20—22. 24. 27. 46-ik számú czikkeit. Kiss Áron: A XVI. sz.-ban tartott magyar ref. zsinatok végzései. 676—686.

AZ 1889. ÉVI RENDKIVÜLI EGYHÁZI FŐTANÁCS.

A múlt évben tartott egyh. főtanácsunk a házassági jogról s ezzel együtt a belső emberek választásáról és felelősségéről szóló törvényjavaslatokat az idő rövidsége miatt a napirendről levevén, ezeknek tárgyalására rendkívüli főtanács tartását határozta meg, mely f. évi márt. 3—5 napjain tartatott meg.

A gyűlést főt. Ferencz József püspök ur nyitotta meg, megnyitó beszédében mindenek előtt megható szavakban emlékezvén meg Rudolf trónörökös haláláról s az E. K. Tanácsnak ezzel kapcsolatban tett intézkedéseiről. Azután jelezte a tárgyalandó törvényjavaslatok fontosságát, kiemelvén ezek között különösen a házassági jogról szóló törvényjavaslatot, mint a mely bizonyára nemcsak egyházunkat érdeklí, de ezen kívül is sokaknak figyelmét magára fogja vonni s általános birálat tárgya lehet. Végül előadta, hogy Dániel Gábor főgondnokunk hivatalos elfoglaltatásai, Dr. Berde Áron másik főgondnokunk betegsége miatt nem vehetnek részt a főtanácsügyülésen, mihez képest a világi elnökségre Kőváry László ur, kolozsvári főtanodánk felügyelő gondnoka kéretett fel.

A gyűlésre a vidékről aránylag kevesen jelentek meg. Ugy látzik, hogy a rendkívüli főtanácsok tartása egyházunkban nem czélszerű. Sajnosan nélkülöztünk különösen jogászaink közül többeket, a kiknek jelenlétére épen a tárgyak természeténél fogva nagy szükségünk lett volna; de a kik hivatali állásuknál fogva ily időben nem szakithattak magoknak időt a megjelenésre.

Mindamellet, hogy a házassági törv. javaslat, melyet Kőváry Mihály ügyvéd és egyházi tanácsos afia nagy gonddal állított össze, először a Főpapi szék és a Kolozsdobokaköri alpapi szék birái együttes ülésében, azután az egyházkörök véleményének bekérésével másodsor is bizottságilag letárgyaltatott, nem csekély munkát adott a főtanácsnak is. Sőt miután egy fegyelmi ügy és két felebbezett válóper is egy ülést egészen elfoglalt, a belső emberek választásáról és felelősségéről szóló törvényjavaslatok ez úttal is leszorultak a napi rendről.

A törvény összesen 259. §-ból áll s három részre van osztva, melyek közül I. a házasság megkötéséről nyolcz fejezetet, II. a házassági kötelék megszűnéséről négy fejezetet, III. a házasság kötelék érvénytelenítése és felbontása körüli eljárásról nyolcz cim alatt 16 fejezetet foglal magában.